

Zlatko Uzelac

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

UDK / UDC: 728.81(497.5 Bilje)

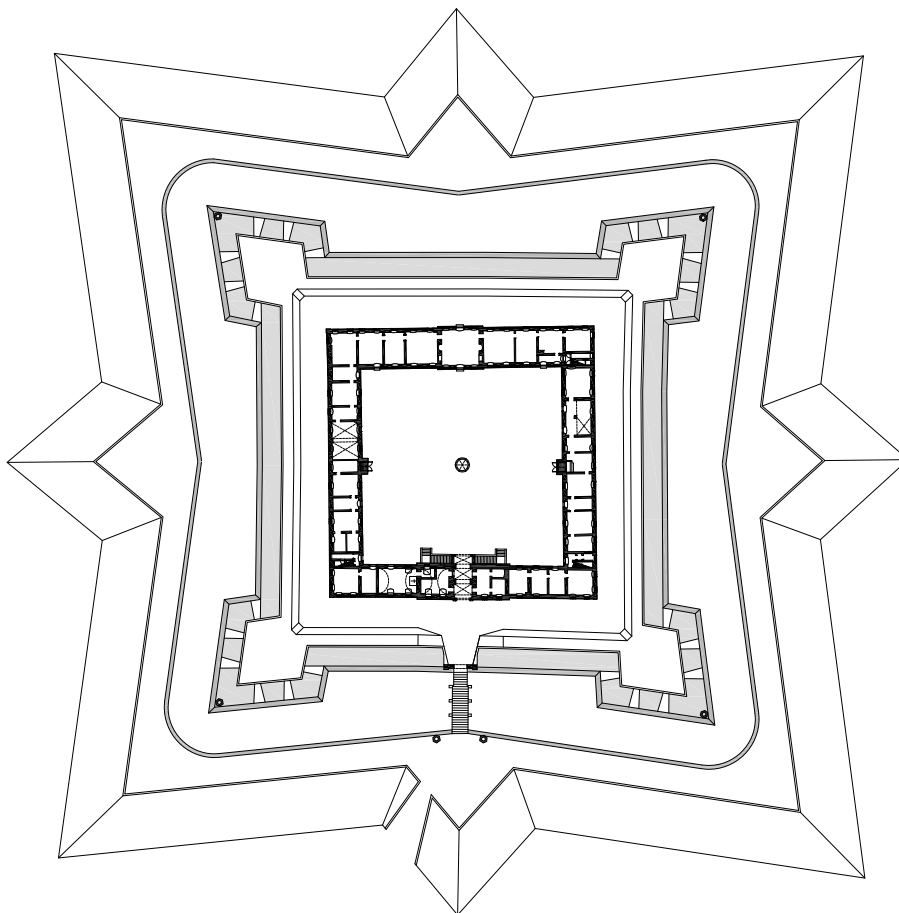
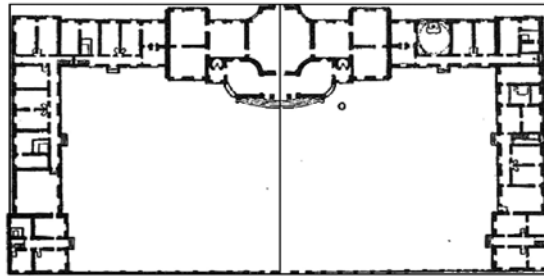
18. 6. 2014.

Barokna anamorfoza u arhitekturi dvorca princa Eugena Savojskog u Bilju*Ključne riječi: Belje/Bellye, Baranja, barokni dvorac, barokna utvrda, princ Eugen Savojski, Johann Lucas von Hildebrandt, anamorfoza**Keywords: Belje/Bellye, Baranya, Baroque castle, Baroque fortress, Prince Eugene of Savoy, Johann Lucas von Hildebrandt, anamorphosis**Sjedište najvećeg vlastelinstva princa Eugena Savojskog izgrađeno je u Bilju kao barokna utvrda, ponajprije zbog ugarske pobune od 1703. do 1712., ali i za sjedište operativnog stožera budućih širih ratnih operacija glavnoga carskog vojskovođe. Tipološki jedinstven, građen u vrijeme kada je Johann Lucas von Hildebrandt bio jedini prinčev odabrani graditelj i projektiran na isti način, temeljem identičnoga projektnog kvadrata, kao i prinčev dvorac u Ráckeveu, dvorac u Bilju svojom arhitekturom pokazuje da ga se može pribrojiti opusu bečkog arhitekta.*

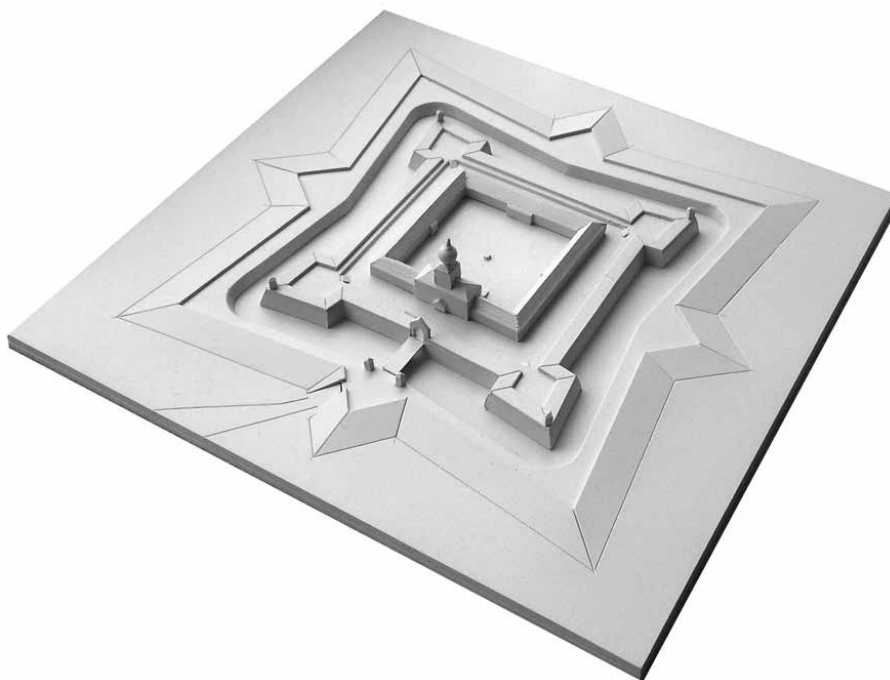
Utvrđeni dvorac u Bilju¹ bio je treća građevina koju je princ Eugen Savojski, jedan od najvećih ratnika 18. stoljeća, a prema Napoleonu Bonaparteu i jedan od najvećih u povijesti ratovanja uopće,² izgradio na nekom od svojih posjeda. U vrijeme kada je, najvjerojatnije 1707., počela njegova gradnja, od svih prinčevih građevina bila je dovršena samo prva faza njegove Gradske palače u ulici Himmelpfort u Beču, koju je 1697. projektirao Johann Bernhard Fischer von Erlach. Na dunavskom otoku Csepelu, južno od Pešte, u gradnji je bio njegov ladanjski dvorac u Ráckeveu, zamišljen kao *maison de plaisir*, no on zbog ugarske pobune nije bio posve dovršen ni 1712. kada je završena gradnja u Bilju. U međuvremenu je u Beču, godinu dana nakon početka gradnje u Bilju, 1708. započelo i već iduće godine dovršeno prvo proširenje njegove palače kojim je ulično pročelje od sedam prozorskih osi i jednim središnjim portalom prošireno za dodatnih pet prozorskih osi s još jednim portalom u dograđenom dijelu. Iako je u proširenju posve zadržan izgled pročelja prema Fischerovu projektu, koji je od početka palaču zamišljao u toj veličini, sadržavajući karakterističnu »bipolarnost«³ pročelja, dogradnju je vodio

Johann Lucas von Hildebrandt koji je prije toga projektirao i dvorac u Ráckeveu i koji je od početka stoljeća pa sve do kraja prinčeva vijeka vodio sve njegove gradnje.

Gradnja dvorca u Ráckeveu, projektiranog 1701. i započetog iduće godine, zastala je jer je već u ožujku 1701. započeo novi rat s Francuskom, rat za nasljedstvo španjolske krune, koji će potrajati sve do 1713., a u kojemu će princ Eugen Savojski odigrati jednu od glavnih uloga.⁴ No, razlog zastoju bila je prije svega velika pobuna koja je na poticaj francuskog kralja Luja XIV. započela u Ugarskoj 1703., a kojoj je na čelo došao Franjo II. Rákóczi, unuk bana Nikole Zrinskog. Ustanici kuruci prodirali su sve do Moravske, a prijetnja je bila usmjerena i prema samom Beču. To je nagnalo cara Leopolda da najzad na mjesto predsjednika Dvorskoga ratnog vijeća postavi svoga već proslavljenog vojskovođu, tada četrdesetogodišnjeg Eugena Savojskog. Zbog ozbiljnosti ugarske pobune Savojski je izravno preuzeo i zapovjedništvo u Ugarskoj koje će zadržati i iduće 1704., kada ga je zbog svoje zauzetosti ratom u Italiji povjerio generalu Haisteru. No krajem 1705., kada su kuruci prodrli i zapadno od Dunava, Haister je doživio težak poraz

1. Usporedbe veličina tlocrta: a) Gradska palača u ulici Himmelpfort u Beču (prva faza 1697., druga faza 1708.); b) Dvorac u Ráckeveu (1703.–1722.); c) Dvorac u Bilju (1707.–1712.) (arhitektonska snimka: Zlatko Uzelac i Marko Ambroš, d. i. a.) / Comparison of ground plan sizes: a) City palace in Himmelpfortgasse in Vienna (first phase 1697, second phase 1708), b) Ráckeve Castle (1703–1722), c) Bilje Castle (1707–1712) (architectural drawing: Zlatko Uzelac and arch. Marko Ambroš)

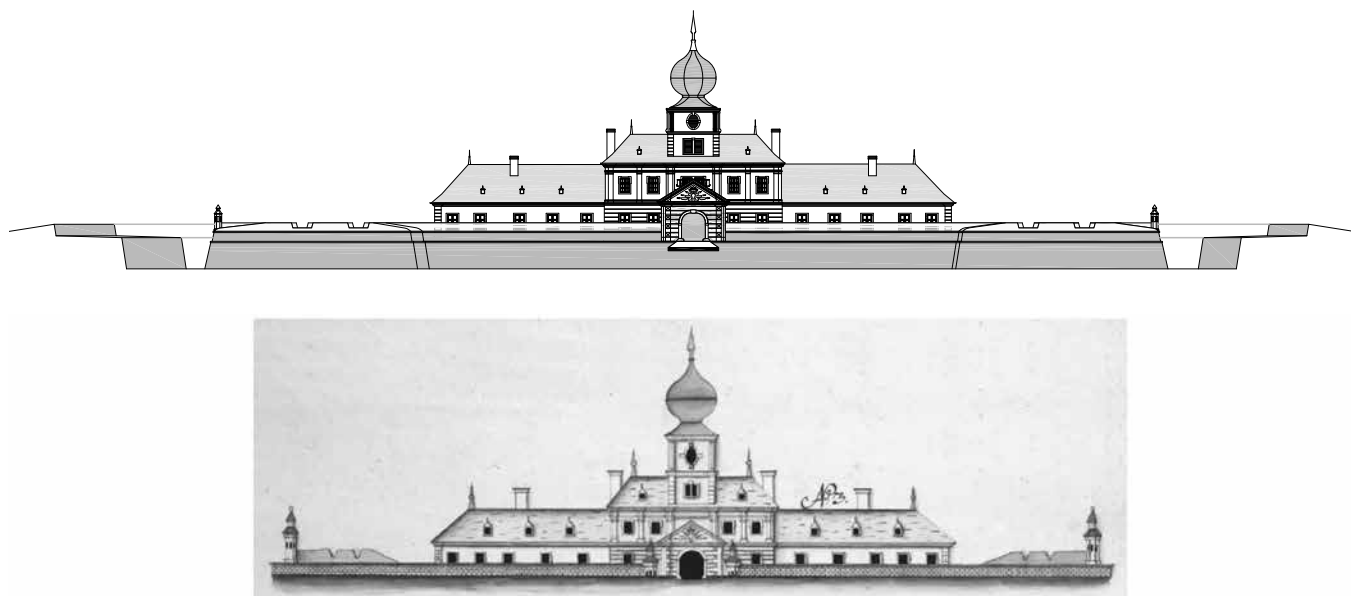
2. Dvorac u Bilju (izrada makete i fotografija: Marko Ambroš, d. i. a.) / *Bilje Castle (scale model constructed and photographed by arch. Marko Ambroš)*

od ustaničke vojske pod vodstvom Jánoša Bottyána kod Szentgotthárda. Nakon toga je ustanak, osobito 1706. dobio novi zamah i u cijelom zapadnom dijelu Mađarske, a također i u Baranji, pa tako i na samom baranjskom posjedu princa Eugena Savojskog.⁵ No ta je godina, prva u vladavini novoga cara Josipa I., bila i *annus mirabilis* u ratu s Francuskom. U Italiji je princ Eugen Savojski nakon šest godina ratovanja odnio potpunu pobjedu, dok je John Churchill vojvoda od Marlborougha pobjedom savezničke vojske kod Ramilliesa osvojio veći dio Južne Nizozemske. Zbog Haisterova poraza, međutim, princ Eugen je već na početku iste godine, 1706., bio prisiljen više pozornosti posvetiti Ugarskoj, pa je na njegovo mjesto postavio svoga (u to vrijeme još) najbližeg i najposposobnijeg suborca Guida von Starhemberga, a također se tada morao pobrinuti i za zaštitu svojih posjeda u Ugarskoj, posebno Belja.

Odlučio se za izgradnju novoga utvrđenog središta vlastelinstva na jednom, za to burno vrijeme, logično odabranom mjestu, u selu najbliže i nasuprot tvrđavi Osijek, u Bilju (Bellyu), po kome će posjed potom dobiti i ime. Da je gradnja dvorca započela najkasnije iduće, 1707., godine, u nedostatku izvornih dokumenata saznajemo tek iz posrednih izvora koji potječu iz znatno kasnijeg vremena, iz prvih povijesnih prikaza beljskog vlastelinstva s početka 19. stoljeća. Napisani su u vrijeme kada je Belje bilo u vlasništvu nadvojvode Alberta von Sachsen-Teschena, osnivača Albertine (koji je po majci bio unuk cara Josipa I.), te njegove žene Marije Christine, kćeri

carice Marije Terezije, a objavljeni su najprije u najvažnijim enciklopedijskim priručnicima, *Hesperusu* iz 1817. i u *Allgemeine Encyclopädie* iz 1822.⁶ Da ipak nema posebnih razloga za sumnju u točnost tada zapisanih podataka o vremenu gradnje, potvrđuju najbolje tadašnje opće povijesne okolnosti, posebno u Ugarskoj, a također i u Baranji. Starhemberg je ubrzo slomio ustanak, najprije u krajevima zapadno od Dunava, pa više, osobito nakon 1709., nije bilo posebnih razloga da bi se započelo s gradnjom sjedišta vlastelinstva kao bastionske utvrde, ali je razumljivo da se gradnja ponešto odužila, vjerojatno, kako je i zapisano, do 1712.

Beljski je posjed princu Eugenu Savojskom dodijelio car Leopold krajem 1698., u vrijeme kada je blizu uspješnog kraja pregovora za sklapanje Karlovačkog mira kojim je nakon 16 godina bio najzad i formalno završen Veliki bečki rat s Turskom (1682.–1699., započet opsadom Beča 1683.), iz zahvalnosti za prinčevu veliku pobjedu u bitci na rijeci Tisi kod Sente, 11. rujna 1697., a koja je i dovela do kraja rata. U isto vrijeme, dok je slava njegove pobjede odjekivala Europom, princ je svojim novcem kupio i veliki, 46 kilometara dug i 6–8 kilometara širok, dunavski otok Csepel, no posjed uz ušće Drave u Dunav koji je dobio od cara bio je i u tom svom prvom dodijeljenom dijelu veći, a i od svih kasnijih posjeda princa Eugena bio je najveći (kasnije je novom donacijom Leopoldova mlađeg sina, cara Karla VI. 1716., u vrijeme priprema za bitku kod Petrovaradina, beljski posjed bio još povećan).⁷

3. Južno pročelje: crtež rekonstrukcije izvornog izgleda (arhitektonska snimka: Marko Ambroš, d. i. a.) i crtež pročelja iz 1766. / Southern façade: drawing illustrating the original appearance (architectural drawing: arch. Marko Ambroš) and façade drawing of 1766

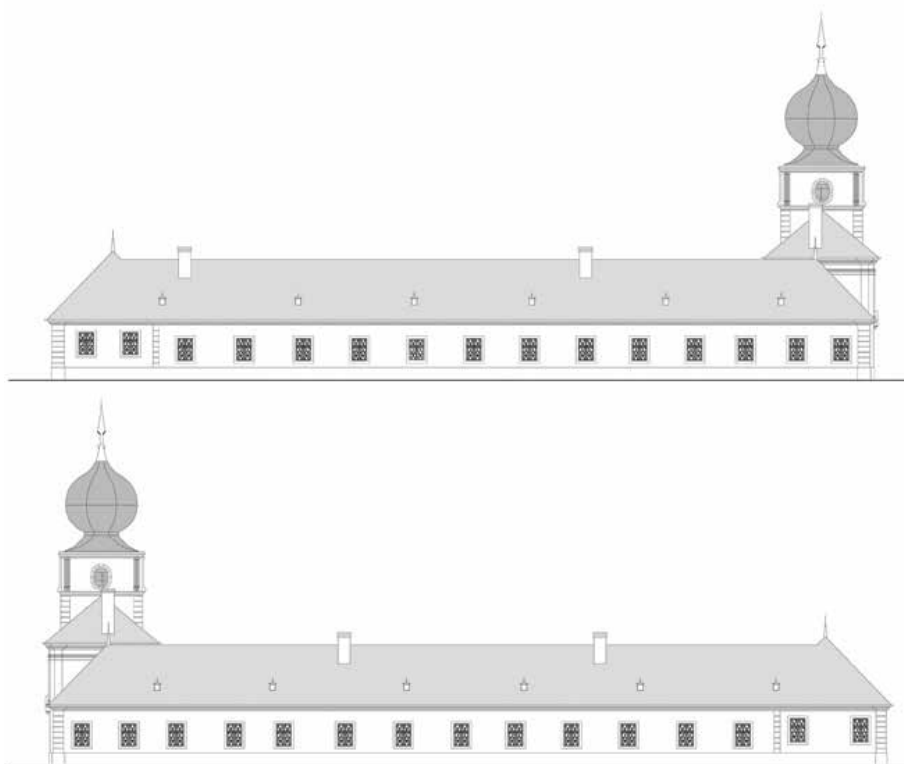
Dvorac koji je do 1712. izgrađen u Bilju bio je tipološki posve neobična građevina za sjedište jednoga poljoprivrednog vlastelinstva. Na prvi pogled razmjerno skromna, to je u vrijeme svoga nastanka bila površinom najveća tadašnja prinčeva građevina. Zajedno s utvrdom bila je tlocrtno veća od dvorca u Ráckeveu, a prinčeva tadašnja bečka palača gotovo da bi stala u njezino dvorište. No, s njezina četiri uska i niska prizemna, u kvadrat oko središnjeg dvorišta zatvorena jednostavna krila, s tek nešto reprezentativnijim katnim dijelom na južnoj strani nad ulazom, okrunjenim tornjem s visoko uzdignutom lukovicom, to je ponajprije bila moćna barokna utvrda s četiri bastiona na uglovima, okružena opkopom, skrivenim putom i glasijom. Tek veliki podrum koji se prostire ispod sva četiri krila upućuje i na njezinu bar dijelom i gospodarsku ulogu. Po vatrenoj moći sa 24 topovska mjesta na bastionima, po šest na svakom od njih, mogla je zaustaviti svaki napad do dolaska pomoći iz susjedne tvrđave Osijek.⁸ Ali kao da je bila zapravo zamišljena i za nešto više nego samo za obranu sjedišta vlastelinstva.⁹

Bio je to po svojoj zamisli prije svega svojevrсни *pretorium* ratnog stratega u pokretu, projektiran točno za ono što je princ Eugen Savojski tada i bio, vojskovođa i strateg sa širokim i dalekosežnim zamislima, ali i mogućnostima da ih kao zapravo drugi i najutjecajiji čovjek carstva, posebno u doba Josipa I. te prvih godina vladavine Karla VI., doista i realizira. Za njega karakteristična sistematičnost i planiranje nekoliko koraka unaprijed, kao da je ovdje bilo pod utiskom tadašnje pobjede u Italiji, trijumfalnog ulaska u Milano, a osobito iskustva s privremenim stožerima kakvo je bilo njegovo sjedište u Ostianu, u kaštelu Gonzaga. Iz toga svog tadašnjeg uporišta, okretni je i poduzetni vojskovođa

planirao i iz njega kretao u pomno pripremljene bitke, pa i u slavni drski upad u Cremonu u noći između 31. siječnja i 1. veljače 1702., kada je zarobio samoga glavnog francuskog vojskovođu maršala Villeroya.

Njegov utvrđeni dvorac, koji je pri kraju pobjedničkog rata u Italiji planirao izgraditi na svome posjedu u Bilju, kao da je bio neka vrsta suvremene i bitno poboljšane verzije Castella di Ostiano, idealno koncipiranoga novog prostora za ulogu utvrđenog stožera 18. stoljeća. Smješten na najboljoj udaljenosti od granice s Osmanskim Carstvom koja se tada prostirala prema odredbama Karlovačkog mira sredinom Srijema a na istoku Tisom do Moriša i oko temišvarskog Banata, to je bio idealni položaj za jedan operativni stožer, mjesto za organizaciju konačnog obračuna s turskom silom. Upravo točno u tu svrhu biljski je dvorac naposljetku i poslužio kada je do toga obračuna najzad ubrzo došlo, četiri godine nakon njegova dovršenja, najprije 1716. u pripremanju bitke koja se odigrala pred Petrovaradinom (i potom odmah osvajanjem Temišvara), te iduće 1717. u organiziranju logistike i pripremi vojske za posljednju, najveću i najslavniju bitku u prinčevoj karijeri, opsadu i obračun pred Beogradom 16. kolovoza 1717.¹⁰

Posve specifični vojnički karakter dvorca u Bilju očituje se u svim elementima njegove arhitekture. Ovdje utvrda nije dodatni i izdvojeni zasebni element nego sastavni dio cjeline u kojoj njezina osobita i neobična funkcija prožima cijelu arhitekturu. Osiguran zaštićenim stražarskim mjestima u kućicama za stalnu stražu na uglovima bastiona te s vanjske strane jedinim pristupom preko pokretnog mosta, potom središnjom kontrolnom stražom smještenom u zasebnim prostorijama u ulaznoj veži i posebnom stražarskom izvid-

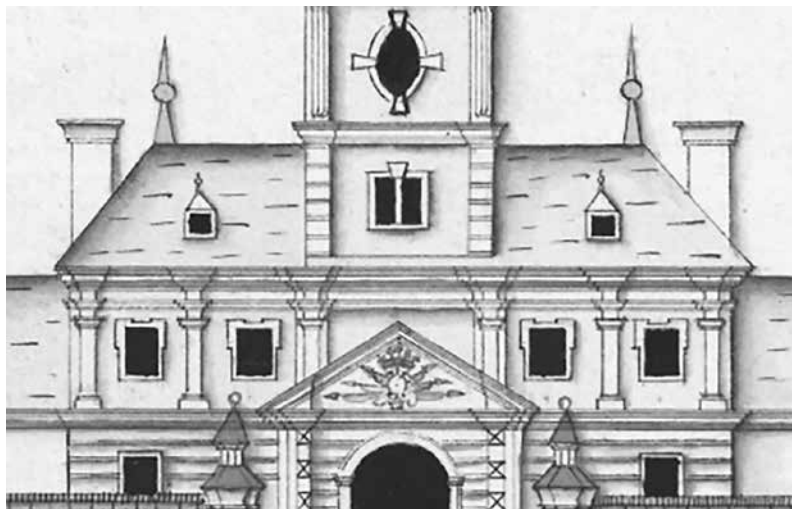
4. Pročelja bočnih krila, rekonstrukcija izvornog izgleda (arhitektonska snimka: Marko Amroš, d. i. a.) / Side wings façades, reconstruction of the original appearance (architectural drawing: arch. Marko Ambroš)

nicom za daleko izviđanje u prostoriji na vrhu tornja, gdje je bilo i zvono za uzbunjivanje, dvorac je bio projektiran tako da se omogući što brži izlazak na obrambene položaje. U njegovu sjevernom krilu te dijelu zapadnog, niz međusobno povezanih prostorija bio je očito namijenjen smještaju prinčeve osobne pratnje probраних dragonera, spremnih da u svakom trenutku kroz vrata prolaza u sredini sjevernog krila, iz prostorije u kojoj je u zasebnim nišama bilo pohranjeno oružje, najbrže moguće zauzmu obrambene položaje uz topove na bastionima ili na vanjskom skrivenom putu uz glasiju. U istočnom krilu bila je velika kuhinja s različitim prostorijama za skladištenje i pripremu namirnica te možda i stanovima za kuhare. U zapadnom je bila površinom omanja blagovaonica za časnike ili goste, koja je jedina u prizemnom dijelu građevine bila presvedena svodom, pa je vjerojatno bila namijenjena i drugim ulogama, za sastanke i sl. U preostalim dijelovima prizemnih krila bili su uglavnom zasebni stanovi za časnike iz pratnje ili za goste, svaki sa svojim posebnim ulazom iz središnjeg dvorišta, a u zapadnom, prizemnom dijelu južnog krila naknadno je adaptirana i kapela jer u Bilju koje je tada bilo naseljeno protestantima, nije bilo i katoličke bogomolje. Prinčev stan bio je vjerojatno na katu središnjeg dijela južnog krila, na istaknutom povišenom mjestu, ali bio je posve skroman,

vojnički, sa samo dvije prostorije odijeljene središnjim širokim pristupnim hodnikom. U hodniku koji je bio rasvijetljen dvostrukim prozorom što je krasio središte glavnog pročelja, stajao je i jedan manji oltar. Nešto veća zapadna prostorija na katu vjerojatno je bila spavaonica, a druga je mogla biti namijenjena za prinčevu blagovaonicu ili za sobu ađutanta, odnosno za nekog od posebnih gostiju. Na kat se ulazilo vanjskim dvokrakim stubištem s dvorišne strane.¹¹

Arhitektura biljskog dvorca, naoko jednostavna i vrlo funkcionalna, projektirana je s karakterističnom arhitektonskom invencijskom lakoćom tipičnom za prinčeva stalnog graditelja Johanna Lucasa von Hildebrandta, Đenovežanina koji se još 1696. kao dvadesetsedmogodišnjak u vrijeme prinčeve opsade Casalea ponudio za fortifikacijskog inženjera. To je bilo upravo iste godine kada je princ prema projektu Johanna Bernharda Fischera von Erlacha počeo graditi svoju gradsku palaču u Beču. Četiri godine kasnije postao je arhitekt bečkoga carskog Hofburga, a zatim odmah i stalni projektant princa Eugena Savojskog za sve njegove građevine, sve do kraja prinčeva života. Nije poznato da je više itko drugi projektirao za princa, a osobito ne tako važne građevine kakva je bio dvorac na njegovu najvećem posjedu.

Stambena jezgra dvorca u Bilju bila je projektirana na temelju osnovnoga projektnog kvadrata sa stranicama od

5. Crtež središnjeg dijela glavnog pročelja iz 1766. (Albertina, Beč) / *Drawing of the central section of the main façade, 1766 (Albertina, Vienna)*

30 hvati, što preračunato iznosi 56,8 m, a točno u toj dužini izvedeno je i njegovo južno pročelje.¹² Posve identičnim projektantskim postupkom, uz pomoć projektnog kvadrata, s potpuno istim dimenzijama od 30×30 hvati, projektirao je Johann Lucas von Hildebrandt pet godina prije toga i prinčev dvorac u Ráckeveu. U Ráckeveu je, jedino, isti kvadrat »udvojen«, tj. središnje krilo dvorca ima projektdužinu od 60 hvati, a kraća bočna, također prizemna, uska i izdužena krila, kojima se dvorac otvara prema rukavcu Dunava, po 30.¹³ U Bilju je potom projektirao kvadrat koji tvore kurtine, a iz kojega se na uglovima šire bastioni, projektirani šire od početnoga projektnog kvadrata za 15 hvati, tj. ima dimenzije 45×45 hvati, a trokutasta zborna mjesta na zaklonjenom putu u dijagonalnom su pomaku svoga projektnog kvadrata, u veličini dvostruko većoj od osnovnoga projektnog kvadrata, tj. 60 hvati.

Jednako kao i u tlocrtu, arhitektura dvorca je i u elevaciji projektirana u izraženim geometrijskim proporcijama, simetrična u dominantnoj osi, s pažljivo usklađenim proporcijama odnosima, na osnovi istostraničnoga projektnog trokuta u gradaciji visina središnjega dijela glavnog pročelja, te zlatnog presjeka u njegovu dijelu pročelja. Dok su sva pročelja prizemnih dijelova bila posve jednostavna, objeljena i ritmizirana samo prozorskim otvorima na vanjskoj, a simetrično ritmiziranim rasporedom prozora i vrata na unutarnjoj strani, prema dvorištu, jedino je pročelje katnog dijela južnog krila bilo naglašeno nešto bogatijom raščlambom.¹⁴ Pročelja prizemnih krila visoka su 2 hvata, a iste je visine bio i opekama izveden obzid utvrde,¹⁵ pa se u izvanrednoj usklađenosti gradacije masa niskih i izduženih volumena kvadratno ukopane utvrde i prizemnih niskih i uskih krila dvorca, okupljenih u svoj kvadrat oko velikoga unutarnjeg dvorišta, udvajanjem horizontalnih masa, posti-

zao osobiti barokni efekt u kojemu se iz središta južnog krila uzdiže masivni toranj, sa svojom nekoć neobičnom velikom kuglastom lukovicom, kao visoko uzdignutom dominantom cijelog sklopa, nasuprot niskoj i ukopanoj masi preostalog najvećeg dijela dvorca.

Taj se efekt najtočnije može odrediti terminom barokne anamorfoze, transformacije u percepciji forme optičkim perspektivnim promjenama u zavisnosti od vidne pozicije. Perceptivna transformacija forme iz zatvorene forme kvadrata u stilski karakterističnu baroknu prostornu elipsu, najizravnije otkriva izrazito barokni karakter arhitekture dvorca u Bilju. Sama po sebi forma kvadrata nije karakteristična samo za renesansnu arhitekturu nego je prisutna kroz cijelu povijest arhitekture, pa tako i u baroku. U baroku se kvadrat međutim na različite načine transformira u otvorene i pokretne forme, a način perceptivnog preobražaja u arhitekturi dvorca u Bilju, gdje je fizički zadržan zatvoreni tlocrt kvadrata, osobito je dosljedan i inventivan.

Forma kvadrata, koja sama sadrži četiri osi simetrije, dvije na stranicama i dvije na dijagonalama, odnosno u pogledu sa svih strana dvostruko, tj. ukupno osam pravaca iz vidnih pozicija očista simetrije, ekscentriranim je postavljanjem uzdignutoga južnog krila svedena na samo jednu jedinu os, na simetralu središtem južne i sjeverne strane. Pri tome je ona određena u jednom dominantnom i jednom sekundarnom nasuprotnom pogledu u istoj osi. U središnjem pogledu, određenom pravcem ulaznog pročelja na južnoj strani, simetričnost je bila snažno naglašena piramidalnim usponom horizontalnih volumena južnog krila, u kojemu lukovica tornja dodaje elipsasti uzgon. No ona postoji samo u jednoj crti, u simetrali, koja je i u dvorištu naglašena simetričnošću dvorišnih strana južnog i sjevernog krila, pa čak i gotovo potpunom simetričnošću unutarnjeg

rasporeda prostorija,¹⁶ a na sjevernom pročelju središnjim položajem izlaza prema položajima na bastionima, u blago naglašenom rizalitu. Svaki iskorak iz te crte ulaz je u prostoru asimetričnost koju pokreće tlocrtno ekscentrirana, izrazito dominantna kugla lukovice kao perceptivna točka okreta elipse. Pri tome se zbog naglašene velike razlike u uzdignutosti prednjeg i stražnjeg pročelja (u njihovu zajedničkom pravcu njihove simetrale) elipsa ne iskazuje samo kroz smanjivanje i povećavanje percepcije volumena lukovice, dakle u horizontali pokreta oko cjeline arhitektonskog sklopa, nego i dijagonalnim uzdizanjem prema južnoj strani, kroz istodobno uzdizanje i spuštanje fokusa lukovice koje se u pokretu iskazuje svakom promjenom očišta. Zbog toga je visina na kojoj je stajala lukovica bila pažljivo odmjerena tako da je bez prekida bila vidljiva ne samo iz obilaska trasom zaklonjenog puta na vanjskim rubu opkopa nego i po bližem nasipu prsobrana koji se protezao na jednakoj visini na bastionima i kurtinama, s unutarnje strane opkopa. Sva suptilna domišljenost ove arhitekture možda se najizrazitije očituje ako zamijetimo da se na vanjskim pročeljima istočnog i zapadnog krila, koja su bila naoko jednostavno raščlanjena isključivo ritmom prozora, prema rubovima pročelja prozori jedva primjetno postupno približavaju. No u cjelini prije svega je bila naglašena voluminoznost horizontalnih masa, pogotovo kada su prozori izvorno bili izvana prekriveni drvenim klapnama. Unutarnja pročelja istih krila prema dvorištu bila su posve simetrična u osi koju poprečno na simetralu određuju središnje smješteni ulazi u podrum,¹⁷ a stroga se simetričnost glavnog pročelja nastojala zadržati i uporabom iluzionizma.¹⁸

Složena gradacija postupka barokne anamorfoze, najprije uspostavljanjem dominantne barokne osi kroz ekscentriranje težišta, zatim unošenjem pokreta (u elipsi) kroz uspostavu dominantnog fokusa snažno dimenzionirane lukovice, njezinim postavljanjem na pažljivo odmjerenoj visini, u arhitekturi dvorca u Bilju svoj svojevrsni završni akcent imala je u najneobičnijem, posve ingenioznom projektnom rješenju kojim je konačno i sama preostala dominantna os simetrije svedena na jednu dominantnu točku očišta. To je postignuto karakterističnim postupkom udvajanja forme, u baroknoj ideji njezine otvorenosti, ali tako da je uvijek u udvojenosti formi jedan element veći a drugi manji. Taj postupak prožima cijelu arhitekturu dvorca u Bilju. Udvojena je forma naglašenih horizontala utvrde i prizemnih krila (gdje se jednaka visina bedema i prizemnih pročelja potom naglašeno povećava i prevladava površinom krovništva), udvojena je i forma pročelja u dominantnoj osi, većega prednjeg, glavnog i bitno manjeg i sporednoga, sjevernog.

Fokuseranje same točke jednoga odabranog očišta (koje je u baroknom iluzionizmu ponekad i doslovno eksplicirano nacrtanom točkom, npr. fokus Pozzove iluzionističke kupole na podu rimske crkve sv. Ignacija) izvedeno je u Bilju prostornim udvajanjem ulaznih portala i to tako da je

manji portal smješten na pročelju, dok je veći, dominantniji i bogatije oblikovani bio kulisno »izvučen« uz rub kurtine pred pokretnim mostom. Pri tome je veći portal oblikovno posve pripadao arhitekturi pročelja, iako je od njega bio fizički odvojen, predstavljajući štoviše njegov najbogatije oblikovani akcent, dok je manji portal koji stoji na pročelju, ne samo oblikovno bio bitno siromašniji nego je proporcijski premalen i u neskladu s cjelinom pročelja – kojim dominira velika kugla lukovice. S vanjskim portalom cjelina pročelja okrunjena lukovicom u oblikovnoj je vrlo skladnoj ravnoteži, a samo s premalim portalom pročelja u izrazitoj neravnoteži. No u međuprostoru, izvorno je nakon prolaska kroz vanjski portal, taj proporcijski odnos nestajao jer se lukovica približavanjem pročelju gubila iz vidnog polja. Zbog neobične fizičke izdvojenosti glavnog portala iz pročelja, a oblikovne izrazite povezanosti s njegovim oblikovanjem, postojala je tek jedna jedina točka očišta na kojoj se vanjski portal vizualno poklapao s pročeljem i u njega točno uklapao. To je bila određena točka na simetrali ulaza u kojoj se horizontala međukatnog vijenca pročelja vizualno poklapala s horizontalnim razdjelnim vijencem zabata portala.¹⁹ Ona je, dakako, dijelom individualizirana jer ovisi u maloj mjeri i o visini promatrača, no okvirno je možemo smjestiti na određenoj udaljenosti od vanjskog ruba pristupnog mosta, vjerojatno neposredno pred mostom, a svakako još unutar prostora nekadašnjega trokutastog prilaznog »zbornog mjesta«.²⁰ Iz svakoga drugog položaja portal i pročelje su u vizualnom pomaku koji pojačava baroknu perspektivnu prostornost.

Zaključak

Možemo, dakle, na kraju zaključiti da je u slučaju dvorca u Bilju riječ o izvanrednom djelu barokne arhitekture 18. stoljeća, kojemu tipološki ne nalazimo izravne analogije. U ukupnom graditeljskom opusu princa Eugena Savojskog njegov je biljski neobični *pretorium*,²¹ međutim, neopravdano ostao posve zanemaren, pa čak začudo i gotovo potpuno nezamijećen. Biografi princa Eugena Savojskog jedva da ga i spominju, a nakon što je autoritativni biograf Johanna Lucasa von Hildebrandta Bruno Grimschitz propustio istražiti arhitekturu na najvećem prinčevu posjedu, to su slijedili i ostali. Tek je usputno i površno spomenut u jednom ili dva nešto novija rada.²² Također, i u hrvatskoj povijesti umjetnosti posvećena mu je neznatna pozornost, uglavnom po nekoliko rečenica u tri ili četiri šira pregleda, a izostale su čak i najosnovnije natuknice u najvažnijim enciklopedijama.²³ Jedan od razloga za to svakako je i u činjenici da je arhitektura dvorca bitno degradirana gubitkom nekoliko važnih elemenata njegove arhitekture, kao i općom zapaštenošću,²⁴ no i u takvom stanju osnovne arhitektonske vrijednosti još

su uvijek čitljive. Unatoč nedostatku izvornih dokumenata,²⁵ nema posebnih razloga za sumnju da je riječ o još jednom zanemarenom djelu Johanna Lucasa von Hildebrandta.²⁶ Biljski dvorac izgrađen je u vrijeme kada je Hildebrandt već bio jedini i isključivi projektant za sve gradnje princa Eugena Savojskog, posebno za one najvažnije, među koje svakako mora spadati i utvrđeni dvorac na najvećem zemljoposjedu. Dvorac je bio projektiran sličnom, za Hildebrandta u to vrijeme tipičnom projektnom metodom, na osnovi projektnog kvadrata potpuno istih dimenzijama (30 × 30 hvati) kao i dvorac u Ráckeveu, koji je i dokumentima potvrđen kao njegov prvi projekt za princa Eugena Savojskog. No, o pripadnosti dvorca u Bilju opusu velikog bečkog arhitekta govori ponajviše sama njegova izvorna arhitektura, vrlo funkcionalna, skladnih proporcija i maštovita u stilskoj transformaciji zatvorene forme. Da bi iznova mogla iskazati svoje vrijednosti, danas teško zapušteni i gotovo napušteni dvorac nužno je obnoviti, ali svakako u svemu prema njegovu izvornom izgledu.

BILJEŠKE

1 Rad je dio projekta Instituta za povijest umjetnosti *Dvorac Eugena Savojskog u Bilju*. Temeljem izrade novih arhitektonskih snimki dvorca i višestrukog proširenja ciljanih sondažnih konzervatorskih istraživanja (Ivana Haničar Buljan, Marko Ambroš, Ratko Vučetić) 2013., rekonstruiran je izvorni projekt dvorca (Ivana Haničar Buljan, Marko Ambroš, Zlatko Uzelac). IVANA HANIČAR BULJAN, ZLATKO UZELAC, RATKO VUČETIĆ, ANDREJ ŽMEGAČ; suradnici: MARKO AMBROŠ, ALICE GRÖPER-ŠAJBER, IVANA HORBEC, *Dvorac Eugena Savojskog u Bilju. Povijesno-gradjevni razvoj, valorizacija i prijedlog konzervatorskih smjernica*, elaborat, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2014.

2 DEREK MCKAY, *Prince Eugene of Savoy*, London, 1977.

3 »Its name is known all over Europe and is reckoned among the loveliest of the buildings« – RICHARD KURDIOVSKY, *The Winter Palace: The history of its Construction, Decoration and its Use*, u: Prinz Eugen's Winter Palace, Vienna, 2013., 9.

4 MAX BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen: Eine Biographie*, München, 1963.–1965.

5 O ozbiljnosti i opsegu ustanka u Baranji od 1704., pa i na posjedu princa Eugena u: CLAUDIUS HEINRICH GATTERMANN, *Die Baranya in den Jahren 1686. bis 1713: Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken*, Göttingen, 2005.

6 *Hesperus. Ein Nationalblatt für gebildete Leser*, 44 (1817.), 345; *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, sv. 1, Leipzig, 1822., 455 (bilj. 1, prilog A. ŽMEGAČA).

7 Prvi dio posjeda, dobiven 1698., imao je osim prostranoga močvarnog područja Kopačkog rita i 13 naseljenih mjesta te 22 napuštena selišta.

16. travnja 1716. posjedu je darovnicom Karla VI. priključen dio oko Banskog brda (Zmajevac, Kneževo, Kneževi Vinogradi) te uz Dunav (Topolje, Duboševica i Szabar), čime je posjed oformljen u znatno logičniju i svrhovitiju cjelinu (bilj. 1, prilog R. VUČETIĆA).

8 Nastavak gradnje grada-tvrđave Osijek princ Eugen Savojski potaknuo je 1710., predviđajući moguću opasnost od ulaska Turske u rat nakon što su u svibnju prethodne godine propali pregovori o kraju rata s Francuskom. Nakon što su usvojeni novi projekti Osijeka koje je 1712. i 1713. izradio Jean Petis de la Croix, gradnja je po njima počela 1713., godinu dana nakon završetka dvorca u Bilju, i to najprije izgradnjom velikog *kronwerka* na lijevoj obali Drave, na prinčevu posjedu (zbog čega je na ulazu u utvrdu stajao prinčev grb).

9 To svakako nije bio lovački dvorac, kao što se redovito navodi. Za lovu nisu potrebni topovi, no mogao je dakako usputno poslužiti i u tu svrhu jer je stajao uz jedno od najboljih lovišta, uz današnji Kopački rit.

10 U proljeće 1716., princ Eugen je dulje, a vjerojatno tada i prvi put, boravio u svom utvrđenom dvorcu u Bilju, pripremajući bitku koja se potom odigrala pred Petrovaradinom. Vrijeme je iskoristio i da uredi svoj posjed koji je novom darovnicom Karla VI. tada zaokružen u prostorno cjelovitiju i funkcionalniju cjelinu. I iduće ratne 1717. boravio je u dvorcu prije bitke za Beograd. Tom je prilikom u Osijeku davao izravne savjete za rješenje fortifikacijskog problema utvrđivanja grada na mjestu gdje je Drava ugrožavala zidine, preporučujući izgradnju jednog reduta (što je i izvedeno). Nakon bitke, na povratku u Beč, iz svoga dvorca u Bilju, gdje se zadržao samo kratko, a vjerojatno i posljednji put, uputio je 10. listopada četiri pisma: DARKO VARGA, *Tragom pisama princa Eugena Savojskog iz Bilja, Zmajevca i Zemuna*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – DG Jahrbuch, 19 (2012.), 197–258. Jedno je pismo bilo upućeno u Beč Dvorskom ratnom vijeću, kojemu je bio predsjednik, a drugo u Beograd novom zapovjedniku grada Josephu O'Dwyeru (kojega će poslije postaviti i za zapovjednika u Osijeku u kojemu će ovaj general irskog podrijetla postati njegov najveći graditelj). U pismu daje upute o gradnji fortifikacija u osvojenom gradu za koji je već prije toga u memorandumu caru Karlu predložio da bude utvrđen golemim bedemima kao buduća glavna tvrđava, smještena na ključnom strateškom mjestu. Treće pismo uputio je u Rim markizu St. Croixu u vezi s nastojanjima da za svoju zbirku nabavi *Tabulu Peutingerianu* (u čemu će nakon nekoliko godina i uspjeti), te je odgovorio negativno na inicijativu svoga zamjenika na mjestu guvernera Austrijske Nizozemske De Priyera da mu se podigne jedan spomenik (vjerojatno je bila riječ o konjaničkom spomeniku za koji je očuvan projektni crtež Carla Maratte u British Museumu). Vodeći rimski slikar toga doba Maratta umro je još 1713., što znači da je projekt bio zamišljen već na kraju rata s Francuskom, vjerojatno za Bruxelles. U četvrtom pismu, vezanom također uz njegov položaj guvernera Austrijske Nizozemske, dopisuje se s Jaquesom Basngom de Beauvalom, autorom knjige *Annales de Provinces-Unies*.

11 Izvorni raspored sadržaja koji je u prizemlju čitljiv na osnovi nacrtu iz 60-ih godina 18. stoljeća, na katu dvorca zasad je moguće rekonstruirati samo dedukcijom postojećeg stanja. Zbog brojnih kasnijih pregradnji, detaljnija analiza izvornih sadržaja bit će moguća tek nakon dopune restauratorskih istraživanja na onim mjestima koja su sada teže dostupna, osobito na katu.

12 Ostala krila kvadratnog tlocrta nisu izvedena točno, što pokazuje da projektant očito nije prisustvovao početku gradnje. Zapadno krilo ima izvedenu dužinu od 56,4 m, sjeverno 56,3 m, a istočno 57,5 m.

13 Dva niska prizemna krila koja u Ráckeveu zatvaraju dvorište prema dunavskom rukavcu a koja izlaze iz okvira kvadrata, izgrađena su naknadno. BRUNO GRIMSCHITZ, *Johann Lucas von Hildebrandt*, Wien–München, 1956., 51.

14 Tlocrtna širina pojedinih krila nije bila jednaka. Jednakih dimenzija, a najmanje širine su istočno i zapadno krilo (u izvedbi je došlo i do manjih odstupanja, pa je istočno široko 6,8 m, a zapadno 6,9 m). Iste projektirane širine su i prizemni dijelovi južnog krila (u izvedbi 6,75 m). Središnji, katni dio južnog krila širok je 7 m, proširujući se u izvedbi prema dvorištu za 44 cm, a na južnom pročelju za 33 cm. Najšire je u tlocrtu sjeverno krilo, široko 8,4 m, koje je u svom središnjem rizalitnom dijelu (s vratima i po jednim prozorom uz njih) široko 9 m, proširujući se i prema dvorišnoj i prema vanjskoj strani jednako, po 30 cm (u projektu je vjerojatno rizalitni dio i južnog i sjevernog krila bio jednako tlocrtno širi od svojih krila, za nešto više od 30 cm sa svake strane). Katni dio pročelja bio je u prizemlju raščlanjen vrlo plitkom rustikom, što potvrđuje sa zidom gotovo poravnati kameni okvir ulaznog portala. Tako plitko izražena rustika ima brojnu analogiju u djelu J. L. von Hildebrandta, a posebno je karakteristična za manje reprezentativne objekte. Također, i veliki udvojeni prozor u središtu pročelja vrlo je tipičan za njegovu arhitekturu, a najbliži se primjer može naći na južnom pročelju bočnog krila Donjeg Belvedera iz 1716.

15 Visini pročelja od 2 hvata (3,9 m) treba pribrojiti i visinu sokla, pa je ukupna visina prizemnih pročelja 2,2 hvata (4,2 m), jednako kao što i dubini opkopa, također od 2 hvata, treba pribrojiti i visinu zemljanog probrana.

16 Rekonstrukcija izvornog projekta moguća je prije svega zahvaljujući arhitektonskoj snimci stanja dvorca iz 1766. s tlocrtom, legendom i crtežom pogleda na južno pročelje, te presjekom, koja se čuva u bečkoj Albertini. Taj nacrt čije je objavljivanje omogućilo najzad preokret u istraživanju dvorca donio je A. Žmegač: ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000. Nacrt potječe iz vremena kada je Beljem izravno upravljala Komora. Vjerojatno iz iste godine potječu i dvije nešto lošije i u detaljima tlocrta netočne kopije koje sadrže samo tlocrte s osnovnom legendom. Jedna se čuva u Komorskom arhivu u Budimpešti, a druga također u Albertini. Uz to postoji i popis pokretne imovine zatečene u dvorcu nakon smrti princa Eugena Savojskog 21. travnja 1736.: *Magyar Nemzeti Levéltár, E-156 – Urbaria et Conscriptiones, fasc. 86, no. 38 (18. 5. 1736.)*. Uz to je očuvan i nešto detaljniji opis dvorca u dva dokumenta koja su nastala u vrijeme kada su se 1777. razdvajali zakupci vlastelinstva Belje Luka Lazar i Issak Kiss. To su: *Popis vlastelinstva s opisom te Popis potrebnih popravaka*, oba od 23. svibnja 1777.: *Magyar Nemzeti Levéltár, E-156, Magyar Kamarai Levéltár – Urbaria et Conscriptiones, Abshatzung deren samedlichen Wirtschafgebauten der K.K. Cameralherrschaft Bellye, te Fasc. 123, no. 25, Bellyer Conscripten*.

17 Primarna projektna apsolutna simetričnost tlocrta napuštena je tamo gdje su to zahtijevale uglavnom naknadne promjene funkcije, malom izmjenom ritma vrata i prozora na pročeljima prema dvorištu, ugradnjom kapele i sl.

18 Da se postigne taj efekt i zadrži stroga simetričnost, drugi prozor od ugla na lijevoj strani bio je iluzionistički naslikan u svojoj niši, jer je na tome mjestu s unutrašnje strane bila smještena krušna peč, pa nije mogao biti izveden prozorski otvor.

19 Upravo tako nacrtao je pročelje s portalom crtač koji je prikazao pročelje na arhitektonskoj snimci dvorca iz 1766. iz Albertine. Pronašao je točku očista gdje se vijenac pročelja i portala poklopio u jednu horizontalu. Da je to prikaz iz nedogleda projekcije, portal bi doista stajao u visini većeg dijela kata, za što nije nađena potvrda pri sondiranju toga dijela pročelja, nego se pokazalo da je na kat u iznad ulaza bio udvojeni prozor.

20 Položaj portala uz rub južne kurtine vidljiv je na tlocrtima iz 18. stoljeća, a izgled na nacrtu iz Albertine iz 1766. Perceptivna analiza ovdje je od ključne važnosti za rekonstrukciju portala, srušenog vjerojatno u 19. stoljeću. Nakon arheološkog utvrđivanja dimenzija temelja portala, njegovu elevaciju moguće je utvrditi samo uz pomoć točnog pronalaska izvorne točke očista koja je bila pretpostavljeno na početku mosta.

21 Zanimljiva je usporedba veličina beljske kvadratne jezgre kompleksa dvorca (56,8 × 56,8 m) i jednog antičkog, također kvadratnog pretorija, Tarsatičkog principija u Rijeci (45 × 45 m), jednako kao što se ponekad također uspoređuju i uzorni tabori Eugena Savojskog poput onog najpoznatijeg u Futogu, s taborištima rimske vojske.

22 Bruno Grimschitz u temeljitoj monografiji o Johannu Lucasu von Hildebrandtu iz 1956., dvorac u Bilju ne spominje ni jednom riječju, iako mu je nacrt iz Albertine mogao biti dostupan, a i sam najveći posjed princa Eugena jedva spominje, ni ne pokušavajući savjesno upoznati arhitekturu iz vremena princa Eugena Savojskog na tom posjedu: BRUNO GRIMSCHITZ (bilj. 13). U svom doktoratu W. G. Rizzi samo spominje dvorac u Bilju, ali bez bližeg uvida: WILHELM GEORG RIZZI, *Johann Lucas von Hildebrandt. Ergänzende Forschungen zu seinem Werk*, doktorska disertacija, Wien, 1975. Nešto više pozornosti posvećuje mu tek Ulrike Seeger u svom radu o gospodarskom kompleksu princa Eugena Savojskog u Promontoru kod Budima, koji ima arhitektonske srodnosti s dvorcem u Bilju, a kojega opravdano također, iako oprezno, pripisuje Johannu Lucasu von Hildebrandtu: ULRIKE SEEGER, *Zur Bautätigkeit des Prinzen Eugen auf Csepel und in Promontor*, Acta Historiae Artium, 42 (2001.), 129–141.

23 Osnovne teze postavile su 1964. u kratkom tekstu u *Vijestima muzealaca i konzervatora* konzervatorice Dubravka Mladinov i Štefica Habunek-Moravac. One su ustvrdile da je princ Eugen Savojski u Bilju podigao »svoj intimni lovački dvor« te da »zatvoren tlocrt građevine s unutrašnjim dvorištem i šanac ispunjen vodom (?) reminisciraju tradicionalni oblik kaštela, iako je dvor nastao u trećem deceniju (?) XVIII stoljeća«. Također su ustvrdile da je »glavni akcent dvorca tornjić (?) nad ulaznom fasadom, koja se jedina ističe pomnijom arhitektonsko-plastičnom obra-

dom« te da »u toku svoje egzistencije, objekat nije pretrpio radikalnije promjene« – DUBRAVKA MLADINOV, ŠTEFICA HABUNEK-MORAVAC, *Tri baranjska dvorca*, Vijesti muzealaca i konzervatora, 5 (1964.), 150–153. I Anđela Horvat je našla »tradicije zatvorenog četverokuta« i na »lovačkom dvoru vojskovođe Eugena Savojskog«, te ističe da »dok znameniti arhitekt J. L. von Hildebrandt gradi u Beču vještom vojskovođi prinčev dvor i ljetnu rezidenciju Belvedere (1714.–23.) kao arhitekturu otvorenog tipa, ovdje, gdje još vrebata turska opasnost, isti mecena daje podići prokušani zatvoreni tip dvorca« – ANĐELA HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 88–89. Tezu o lovačkom dvorcu preuzimaju također i Mladen Obad-Ščitaroci i Bojana Bojanić Obad-Ščitaroci te iznose da je »dvorac s gospodarskim zgradama oblikovan kao jedinstvena građevina, razmjerno velika u tlocrtu ali niska«, da pripada »grupi tzv. četverokrakih dvoraca« i da je »u doba kada dvorac nastaje, to bila za srednju i zapadnu Europu već zastarjela renesansno-ranobarokna koncepcija, koja je jedino na granici s Osmanlijskim Carstvom mogla imati opravdanje«. Dodaju da »dvorac i njegova pročelja ne pokazuju fortifikacijska obilježja«, ali da »ona nisu izostala u neposrednom okruženju dvorca u obliku grabišta«, te da »iako skromni, opkopi dvorca podsjećaju na renesansni način obrane, te na kasnosrednjovjekovne i renesansne burgeve«. Ali budući da je dvorac »podignut na močvarnom (?) zemljištu, imao je u doba izgradnje više vojno negoli gospodarsko značenje« – MLADEN OBAD-ŠČITAROVIĆ, BOJANA BOJANIĆ OBAD-ŠČITAROVIĆ, *Dvorci i perivoji u Slavoniji, od Zagreba do Iloka*, Zagreb, 1988. Andrej Žmegač pozornost posvećuje prije svega utvrdi, opravdano ističući njezin barokni karakter, ali prvi donosi i nacrt dvorca iz 1766. koji je najzad omogućio bliže upoznavanje s izvornim karakteristikama njegove arhitekture: ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 16). Vladimir Marković također prihvaća definiciju o »lovačkom dvorcu«. Nalazi da »djeluje tradicionalno«, ali da »premda nema Hildebrandtove maštovitosti«, »nacrtano se rješenje prizemnih krila s pročelnim jednokratnim rizalitom temelji na novom poimanju odnosa arhitekture i krajolika« – VLADIMIR MARKOVIĆ, *Dvorci 18. stoljeća, rafinirana upravna sjedišta*, u: Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije, sv. II, katalog izložbe, Zagreb, 2009., 349.

24 U prvoj četvrtini 19. stoljeća uklonjena je barokna lukovica, a katni je dio dvorca dozidan za po jednu prozorsku os sa svake strane, što je bitno poremetilo proporcijske odnose i najteže degradiralo ukupnu arhitekturu. Vanjsko stubište na kat koje je bilo prigradeno s dvorišne strane tada je uklonjeno, te je umjesto njega posve improvizirano ugrađeno unutarnje stubište. U 19. stoljeću uništen je i vanjski portal, što je uz uklanjanje lukovice svakako najteži gubitak. Tada su uklonjeni i prsobrani utvrde, a umjesto drvenoga pokretnog mosta (na zidanim nosačima) postavljen je obzidani nasip. Znatni dio obzida utvrde i sve stražarske kućice osim jedne razgrađene su još krajem 18. stoljeća. Svi prozori prizemnih krila, kao i vrata na unutarnjoj strani u oblikovnom su kaosu nakon bezbrojnih pregradnji. Uklonjena je rustika u prizemlju katnog dijela pročelja, a na kat u je u središnjem polju umjesto izvornoga dvostrukog prozora postavljen samo jedan (što je još dodatno poremetilo nekadašnju ravnotežu pročelja). U unutrašnjosti su gotovo sve prostorije pregrađivane višekratno, tako da je izvorni raspored izmijenjen gotovo do neprepoznatljivosti. U podrumu je na najnepovoljnijem mjestu, uz istočni stubišni ulaz, smještena kotlovnica koja svojim položajem onemogućuje funkcionalnu rehabilitaciju velikoga podrumskog prostora. U najužoj jezgri dvorca neprimjereno je zasađeno drveće koje je u nekoliko slučajeva doseglo orijaške dimenzije, pa je korijenjem teško ugrožen ostatak obzida utvrde, a opasnošću od pada pojedinih stabala, posebno u posve zaraslom dvorištu, ugrožena je i cjelokupna arhitektura dvorca. Od 90-ih godina 20. stoljeća dvorac je u vlasništvu javnog poduzeća Hrvatske šume.

25 Postoji ipak jedna posredna potvrda na koju je upozorio P. Puhmajer. U molbi gradskom magistratu grada Pešte koju je 1725. potpisao Lipolt Kliegel, upravitelj dobra Ráckeve princa Eugena Savojskog, da se graditelju Andreasu Mayerhofferu prizna status majstora, Kliegel navodi da je Mayerhoffer kao palir »nastavio i dovršio gradnju« na imanjima princa Eugena Savojskog u Ráckeveu i Belju te da ga je 1720. poslao Johann Lucas von Hildebrandt u Ráckeve i Belje, a da je dvorac u Ráckeveu dovršen 1722.: PETAR PUHMAJER, *Odras ugarske graditeljske radionice Andreasa Mayerhofferera u stambenoj arhitekturi Osijeka u 18. stoljeću*, Radovi In-

stitutata za povijest umjetnosti, 37 (2013.), 129–144; ELEMÉR REH, *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*, Budapest, 1932., 101. Budući da je dvorac u Bilju dovršen desetak godina prije, kada Mayerhoffer još nije došao u Ugarsku (rođen je u Salzburgu 1680.), u Bilju je po nalogu Hildebrandta mogao raditi na nekoj naknadnoj intervenciji, pregradnji za kapelu i sl. Vjerojatno je, prije svega, bio poslan da kao palir vodi izgradnju crkve sv. Petra i Pavla kod Topolja, izgrađene 1722., što samo potvrđuje da je Hildebrandt bio projektant i spomen-crkve na prinčevu beljskom posjedu.

26 Na tlu Hrvatske postoje tri, možda i četiri građevine koje je vrlo vjerojatno projektirao Hildebrandt, od kojih su dvije na beljskom posjedu princa Eugena Savojskog. Uz dvorac u Bilju iz 1707., njegovu se opusu može pribrojiti i izvanredna spomen-crkva sv. Petra i Pavla iz 1722. Smještena na prinčevu posjedu, u polju između Topolja i Gajića, uz okuku nekadašnjega najzapadnijeg rukavca Dunava, gdje je Dunav najprije doticao posjed, bila je izgrađena kao spomen-crkva na 30. godišnjicu bitke kod Haršanja, 25. godišnjicu Sente, 20. godišnjicu slavnog prelaska Alpa i ulaska u Itali-

ju, 15. godišnjicu pobjede u Italiji i ulaska u Milano, 10. godišnjicu kraja rata s Francuskom i 5. godišnjicu Beogradske bitke. Uz njegovo posljednje djelo, vojničku crkvu sv. Ane u tvrđavi Brod u Slavonskom Brodu iz 1742. (ZLATKO UZELAC, *Tvrđavska crkva sv. Ane Johanna Lucasa von Hildebrandta u Slavonskom Brodu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 28 (2004.), 188–207), nije posve isključeno da je i župna crkva u Valpovu iz 1733. do 1736., na posjedu grofa Neumanna, građena ili po njegovu projektu ili možda po projektu njegova sljedbenika Franza Antona Pilgrama – KATARINA HORVAT-LEVAJ, MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Valpovu: podrijetlo arhitektonskog tipa i kontekst*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 35 (2011.), 157–176; Isto u: KATARINA HORVAT-LEVAJ, MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *A Viennese Project in Valpovo (Croatia): Parish Church of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in Valpovo and Baroque Churches with Two-Bay Naves*, RIHA Journal, 0076 (30 October 2013), URL: <http://www.riha-journal.org/articles/2013/2013-oct-dec/horvat-turkalj-valpovo>.

Summary

Zlatko Uzelac

Baroque Anamorphosis in the Architecture of Prince Eugene of Savoy's Castle in Bilje

The estate of Belje/Bellye, given to Prince Eugene of Savoy as a reward for the victory in the Battle of Zenta, was the largest among his lands. Its administrative seat was situated at the closest location to the fort of Osijek, in Bilje, constructed due to the Hungarian uprising in 1707–1712 in the form of a Baroque bastion fortress. However, the general architectural disposition of this complex was rather unusual and typologically unique considering its function as the seat of a manorial estate. It appears to have been constructed as a temporary seat of the future operational headquarters of the head imperial military commander and his entourage in the planned final combat with the Ottoman Empire, a sort of Baroque »praetorium« or an ideally improved version of his headquarters in the castle of Ostiano. Prince Eugene used the castle precisely for that purpose for two years in a row during his last great war in 1716–1717. After the city palace in Vienna and the castle of Ráckeve, it was only his third building. Despite being the largest at the time, its residential core was constructed in the shape of a rectangle formed by narrow single-storey wings, with only the central part of the southern wing elevated and crowned by an entrance tower topped by an unusually large onion dome. The castle's rectangle measuring 30 × 30 Klafter (fathom) corresponds to the project square of the Ráckeve castle (where the square is doubled). The authorship of Johann Lucas von Hildebrandt, by that time working exclusively for Prince Eugene of Savoy, is visible above all in the simplicity and functionality of architectural design. Hildebrandt's distinct ease of invention is discernible in the process of doubling the form out of its centre that resulted in a perceptive transformation of the square to a dynamic Baroque ellipse, with unusual spatial doubling of the entrance portals that determine the central point of perception.